

СТРОКИ ВЕСНЯНОГО ПРИЛЬОТУ КУЛИКА-СОРОКИ (*HAEMATOPUS OSTRALEGUS*) В УКРАЇНІ

В.М. Грищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННЦ «Інститут біології та медицини», Канівський природний заповідник; вул. Шевченка, 108, м. Канів, Черкаська обл., 19003, Україна

National Taras Shevchenko University of Kyiv, Institute of Biology and Medicine, Kaniv Nature Reserve; Shevchenko str. 108, Kaniv, 19003, Ukraine

✉ aetos.ua@gmail.com Vitaly Grishchenko <https://orcid.org/0000-0002-0872-3444>

Timing of the spring arrival of Oystercatcher (*Haematopus ostralegus*) in Ukraine. - V.N. Grishchenko. - Avifauna of Ukraine. 10. 2022. - Ukraine is inhabited by the continental subspecies *H. o. longipes*. According to literature data and other materials, I analysed the timing of arrival in 1968–2022. In the south of Ukraine, the earliest first arrival dates were registered in the third decade of February and the first decade of March, the latest ones – in the first decade of April. Mean dates for administrative regions are within March 15–21. Further north, the appearance of the first birds ranged from the second half of March to the first half of April. Sometimes they were observed only in the third decade of April. Mean dates in regions fluctuated from the third decade of March to the first decade of April. Phenological data evidenced the migration of Oystercatchers in spring to the east along the coast of the Black an Azov seas and upstream of the Dnieper and Desna rivers. Timing of arrival have changed significantly compared to the first half of 20th century. Since the 1990s, the advance of average dates for Ukraine as a whole has become well evident (linear regression for the period 1991–2022: $b = -0.201$, $p < 0.01$). Oystercatchers started wintering in South Ukraine also in 1990s. The first bird in winter was observed in the south of Odesa region on 15.01.1997. [Ukrainian].

Key words: migration, wintering, phenology, first arrival date, variation, changes in timing.

За літературними даними та деякими іншими матеріалами проаналізовано строки прильоту кулика-сороки в 1968–2022 рр. На півдні України найбільш ранні дати припадають на третю декаду лютого – першу декаду березня, найбільш пізні – на першу декаду квітня. Середні дати для областей знаходяться в межах 15–21.03. Далі на північ строки появи перших птахів коливаються від другої половини березня до першої половини квітня. Іноді їх відмічають аж у третій декаді квітня. Середні дати – третя декада березня – перша декада квітня. Фенологічні дані свідчать про міграцію куликів-сорок весною на схід вздовж Азово-Чорноморського узбережжя і вверх по Дніпру та Десні. Строки прильоту в порівнянні з першою половиною ХХ ст. істотно змінилися. З 1990-х рр. зміщення середніх дат прильоту для України в цілому на більш ранні числа стає добре помітним, лінійний тренд за період 1991–2022 рр. статистично достовірний ($p < 0,01$). Коефіцієнт регресії становить $-0,201$. Зимувати кулик-сорока в Азово-Чорноморському регіоні України почав також у 1990-ті рр.

Ключові слова: міграція, зимівля, фенологія, дата прильоту, варіація, зміни строків.

Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*) в Україні гніздиться в основному на Азово-Чорноморському узбережжі, на Дніпрі, Десні, Прип'яті та деяких інших великих річках (Кістяківський, 1957; Гаврись, 2009). У нас поширений материковий підвид *H. o. longipes*. В останні десятиліття цей птах став розселятися вгору по річках басейну Дніпра – Сейму (Грищенко, Яблоновська-

Грищенко, 2003), Прип'яті та її притоках, зокрема з'явився на річках Горинь і Случ у Рівненській області (Добринський, 2019). Це може бути пов'язано із втратою основних місць гніздування на Дніпрі після створення каскаду водосховищ (Грищенко і др., 2012). Занесений до Червоної книги України як вразливий вид (Гаврись, 2009). Основні місця зимівлі – узбережжя Західної та Південної Європи, Північної Африки, Аравійського п-ова (Кістяківський, 1957; Ens et al., 2009). У невеликій кількості кулики-сороки зимують на півдні України (Жмуд, 2000; Петрович, Редінов, 2006; Андрущенко, Попенко, 2016; Андрущенко, Дядічева, 2020; Попенко, 2020; див. також фотографії на сайті UaBirds*). Можна їх зустріти взимку й у сусідніх з Україною регіонах – на узбережжях Туреччини (Kigwan et al., 2008), в Болгарії (Боев, 1991), на Таманському п-ові (Динкевич і др., 2009), у південних районах Передкавказзя (Белик, 2011).

Даних по строках міграцій кулика-сороки в Україні мало й вони фрагментарні. Мета цієї роботи – узагальнення та аналіз наявної інформації.

Матеріал і методика

Джерелами фенологічних даних для статті були публікації (Ардамацкая, 1973; Костин, 1983; Лысенко, 1988, 1992; Руденко, Кабаков, 1988; Сабиневский и др., 1988; Лебедь, 1990; Марисова и др., 1991; Клестов, Осипова, 1992; Лебідь та ін., 1992; Фесенко, 1992; Черничко и др., 1992, 2015; Корзюков, 1996; Афанасьев, 1998; Василенко, 1998; Дядичева, Кинда, 1998; Новак, 1998, 2002; Бескаравайный, 1999, 2001, 2008; Грищенко, Гаврилюк, 2000; Гаврилюк, 2002; Костин, Тарина, 2002; Полюшкевич, 2002; Черничко, Черничко, 2003; Роговий, 2006; Бредбьер, 2007; Гаврись та ін., 2007; Кузьменко, Степаненко, 2007; Бучко, 2008; Домашевский, 2008; Москаленко, 2008; Степаненко, 2008; Мерзлікін, Швердюкова, 2012; Ілюха та ін., 2013; Гаврилюк та ін., 2014; Петрович, 2015; Бронсков, Чайка, 2016, 2018; Винокурова та ін., 2018; Казанник, 2018; Костюшин, 2018; Кузьменко, Кузьменко, 2018; Москаленко, Плющ, 2018; Плющ, Москаленко, 2018, 2019; Добринський, 2019; Грищенко, Яблонівська-Грищенко, 2020; Дядічева та ін., 2020; Кужель, Кужель, 2020; Міськов, 2020; Попенко, 2020; Руденко та ін., 2020; Сіохін та ін., 2020; Скубак та ін., 2020; Галущенко, Галущенко, 2021, 2022; Дядичева и др., 2021; Bronskov, 2022); особисті спостереження автора; неопубліковані матеріали Н.С. Атамась, М.М. Борисенка, М.Н. Гаврилюка, О.В. Добринського, В.П. Ільчука, К.О. Редінова, П.С. Панченка, О.О. Форманюка, М.В. Яковлева, за надання котрих висловлюю їм свою щирю вдячність; інформація про спостереження куликів-сорок у Фейсбучі та на сайтах б'юрдвочерів

* <https://uabirds.org/v2taxgal.php?s=203&l=ru&p=0>

Строки прильоту кулика-сороки в Україні в 1968–2022 рр.
Timing of the first arrival of Oystercatcher in Ukraine in 1968–2022

Область	n	M	SE	SD	Me	Lim
Волинська	1	19.03	–	–	–	–
Дніпропетровська	6	27.03	3,3	8,1	27.03	19.03 – 10.04
Донецька	15	22.03	2,6	10,0	22.03	26.02 – 3.04
Житомирська	2	3.04	–	–	–	1.04 – 6.04
Запорізька	18	21.03	1,7	7,1	20.03	8.03 – 4.04
Івано-Франківська	2	18.04	–	–	–	15.04 – 21.04
Київська	38	30.03	1,0	6,1	29.03	17.03 – 13.04
Кіровоградська	1	11.04	–	–	–	–
АР Крим	37	18.03	1,1	6,7	18.03	4.03 – 4.04
Миколаївська	24	15.03	2,9	14,2	15.03	21.02 – 5.04
Одеська	14	16.03	2,8	10,5	16.03	2.03 – 8.04
Полтавська	7	29.03	2,3	6,1	30.03	21.03 – 5.04
Рівненська	10	31.03	1,1	3,5	30.03	25.03 – 6.04
Сумська	16	9.04	1,9	7,7	10.04	27.03 – 23.04
Херсонська	41	19.03	1,7	10,9	21.03	25.02 – 4.04
Хмельницька	2	15.04	–	–	–	7.04 – 24.04
Черкаська	50	30.03	0,8	5,8	31.03	17.03 – 9.04
Чернівецька	1	9.04	–	–	–	–
Чернігівська	17	1.04	1,3	5,4	1.04	22.03 – 10.04
Всього:	302			7,9 ± 0,8		

і фотографів-аніمالістів (aves.org.ua, bird-hobby.com.ua, ebird.org, groups.yahoo.com/group/ukrainianbirds, inaturalist.org, north.eurasia.birds.watch, rbcu.ru/forum, ru-birds.ru, uabirds.org). Загалом фенодати охоплюють період у 55 років – з 1968 по 2022 рр., але більш-менш істотна кількість даних є тільки з 1975 р., за попередній період часу вони лише фрагментарні.

Загалом зібраний масив даних налічує 302 фенодати, вони згруповані по адміністративних областях України (табл.). Для кожної з цих вибірок розраховані основні статистичні параметри: середня дата (M), стандартна похибка (SE), стандартне відхилення (SD), медіана (Me), крайні значення (Lim). Наведені в дужках позначення використані в таблиці. У датах окремих спостережень, звичайно, можуть бути певні неточності, але збалансовані великі вибірки для областей характеризують строки прильоту цілком адекватно.

Для аналізу часових закономірностей обчислювалися середні дати прильоту по роках для України в цілому. При цьому бралися до уваги тільки ті

роки, для котрих є не менше 3 фенодат. Такі показники характеризують строки міграції всієї української популяції виду й дають змогу абстрагуватися від особливостей окремих регіонів чи пунктів спостережень.

Результати та обговорення

На півдні України найбільш ранні дати прильоту кулика-сороки припадають на третю декаду лютого – першу декаду березня, найбільш пізні – на першу декаду квітня. Середні дати для областей знаходяться в межах 15–21.03 (табл.). Далі на північ строки появи перших птахів коливаються від другої половини березня до першої половини квітня. Іноді їх відмічають аж у третій декаді квітня. Середні дати в областях – третя декада березня – перша декада квітня.

Кулики-сороки раніше всього з'являються весною в Північно-Західному Причорномор'ї. Найбільш ранні дати прильоту відомі для Кінбурнського п-ова та островів Чорноморського біосферного заповідника, нерідко перших птахів відмічають тут уже у третій декаді лютого (Руденко, Кабаков, 1988; Rudenko, 1998; К.О. Редінов, особ. повід.). Але зараз у цьому регіоні кулики-сороки в невеликій кількості регулярно трапляються і взимку, тому важко чітко відділити спостереження перших мігрантів від зустрічей особин, що зимували. Далі від узбережжя моря – на лиманах, озерах, річках – ці птахи з'являються вже помітно пізніше, тому для приморських областей характерний досить високий рівень варіації строків прильоту. Середня дата появи кулика-сороки в Чорноморському біосферному заповіднику в 1983–1992 рр. – 15.03 ($n = 8$; Rudenko, 1998). Вона цілком узгоджується з даними для регіону українського Причорномор'я, наведеними в таблиці.

Взагалі дуже ранні реєстрації прильоту куликів-сорок (кінець лютого – початок березня) – це скоріше всього поява мігрантів, що зимували десь неподалік – у Причорномор'ї або на Балканах. Птахам із місць зимівлі в Середземномор'ї або Північній Африці треба все-таки значно більше часу, щоб дістатися України.

На думку І.Й. Чернічка (2010), кулики-сороки з середземноморських зимівель летять весною вглиб материка вздовж північного узбережжя Чорного моря, продовжуючи шлях по Дніпру, Волзі та їх притоках. Про це свідчать, зокрема, результати кільцювання (Бианки, Нельс, 1985). Фенологічні дані підтверджують такий хід міграції. Найбільш ранні середні багаторічні дати прильоту куликів-сорок в Одеській і Миколаївській областях, трохи пізніші – у Криму та Херсонській області, ще пізніші – в Запорізькій і Донецькій областях. А в пониззі Дону середня дата прильоту в 1989–2001 рр. – 5.04 ($n = 9$). Кулики-сороки тут мігрують весною на схід вздовж північного узбережжя

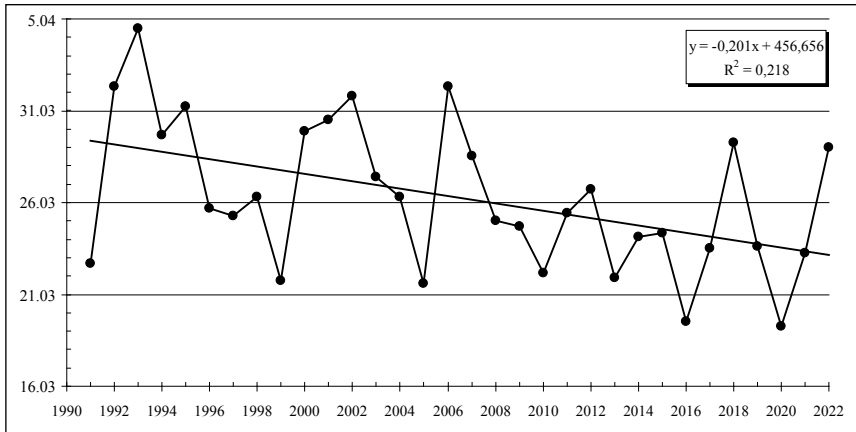
жя Азовського моря й долини нижнього Дону (Белик, 2011). Послідовність середніх дат у придніпровських областях показує, що весною кулики-сороки мігрують вверх по Дніпру та Десні, досягаючи зрештою Сумщини. Тут середня дата прильоту найпізніша. Можливо, частина птахів летить вздовж східного узбережжя Чорного моря з місць зимівлі на північному сході Африки та узбережжі Аравійського п-ова на Крим і Північне Приазов'я.

А от дані по Рівненській області в цю схему не вписуються. Тут кулики-сороки з'являються приблизно в такі ж терміни, що й у Черкаській та Київській областях, а не пізніше, як це мало б бути при послідовній міграції з Дніпра на Прип'ять і Горинь та Случ. Дані кільцювання показали, що птахи з Рівненщини мігрують на захід через Польщу до Північного моря та берегів Атлантики (Добринський, 2019). Цілком імовірно, що принаймні частина їх і повертається весною більш коротким шляхом – із заходу чи з півдня, а не вздовж Дніпра та Прип'яті.

У деяких внутрішніх областях України в період весняної міграції зрідка реєструються залітні кулики-сороки. Частіше всього їх відмічають у першій половині квітня.

Стандартне відхилення строків прильоту кулика-сороки в окремих областях коливається від 3,5 до 14,2 дня, в середньому становить $7,9 \pm 0,8$ дня. За цим показником він близький до інших видів куликів, що прилітають весною у приблизно такі ж терміни, зокрема коловодників (Грищенко, 2021). У приморських областях, як уже говорилося раніше, варіація більша ($9,9 \pm 1,1$ дня, $n = 6$), ніж у внутрішніх ($6,1 \pm 0,6$ дня, $n = 7$). Різниця статистично достовірна ($t = 3,15$, $p < 0,01$).

Строки прильоту кулика-сороки в порівнянні з першою половиною ХХ ст. істотно змінилися. За даними О.Б. Кістяківського (1957), появу цих птахів відмічали в Україні протягом другої половини березня та у квітні. Про зимівлю взагалі не йшлося. Перших куликів на узбережжі Чорного моря спостерігали між 20.03 і 7.04. Зараз, як бачимо, в південних областях вони з'являються значно раніше, й кулики-сороки місцями почали залишатися на зиму. Помітні зміни і для центральних та північних областей. На Дніпрі в околицях Черкас приліт відмічався між 10 і 15.04 (Орлов, 1948). Зараз середня дата прильоту в Черкаській області – 30.03, найпізніша – 9.04 (табл.). На Дніпрі в околицях Києва перших птахів зустрічали між 18.03 і 27.04, в середньому – 19.04 ($n = 9$; Кістяківський, 1957). Зараз середня дата прильоту в Київській області – 30.03, найпізніша – 13.04 (табл.). Бачимо зміщення на два тижні й більше. Як і в багатьох інших птахів, ці зміни відбулися в останні десятиліття ХХ ст. Пов'язано це перш за все з потеплінням клімату (див. Lehtikoinen et al., 2004; Gordo, 2007 та ін.). Наявних даних по кулику-сороці недостатньо, щоб простежити цей процес у деталях за весь період

Динаміка середніх дат прильоту кулика-сороки в Україні у 1991–2022 рр.
Dynamics of mean arrival dates of the Oystercatcher in Ukraine in 1991–2022

досліджень, але, принаймні, з 1990-х рр. зміщення середніх дат прильоту для України в цілому на більш ранні числа стає добре помітним (рис.). Вони коливаються в досить широких межах, але лінійний тренд за період 1991–2022 рр. статистично достовірний ($p < 0,01$). Коефіцієнт регресії становить $-0,201$, тобто середня дата зміщується приблизно на два дні за 10 років. Близькі до цього показника темпи зміни строків прильоту виявлені і для цілого ряду інших птахів – деяких качок (Грищенко, 2014), білого лелеки (*Ciconia ciconia*) (Грищенко, 2016а), очеретяного луня (*Circus aeruginosus*) (Грищенко, 2016б), двох видів коловодників (Грищенко, 2021). Зимувати кулик-сорока в Азово-Чорноморському регіоні України почав також у 1990-ті рр. (Diadicheva, Zhmud, 2013). Вперше його зустріли в зимовий період на оз. Сасик на півдні Одеської області 15.01.1997 р. (Русев и др., 1997). Тенденція до зміни строків прильоту кулика-сороки на більш ранні дати відмічена і в сусідніх з Україною регіонах, зокрема, в Передкавказзі (Белик, 2011).

Подяки

За допомогу в пошуку даних та необхідної літератури висловлюю свою вдячність М.П. Книшу, К.О. Редінову, І.В. Скільському.

ЛІТЕРАТУРА

Андрющенко Ю.О., Дядічева О.А. (2020): Склад рецентної авіфауни сухостепової зони України. - Беркут. 29 (1-2): 1-20.

- Андрющенко Ю.А., Попенко В.М. (2016): Новые данные о куликах на юге Украины в зимний период. - Вопросы экологии, миграции и охраны куликов Северной Евразии. Мат-лы 10-й юбил. конф. Рабочей группы по куликам Северной Евразии. Иваново, 3–6 февр. 2016 г. Иваново: Ивановский гос. ун-т. 7-17.
- Ардамацкая Т.Б. (1973): Гнездящиеся кулики Северного Причерноморья. - Фауна и экология куликов. М.: МГУ. 2: 5-10.
- Афанасьев В.Т. (1998): Птицы Сумщины. К. 1-93.
- Белик В.П. (2011): Кулик-сорока в Предкавказье. - Стрепет. 9 (1-2): 68-75.
- Бескаравайный М.М. (1999): Некоторые особенности миграции птиц в Юго-Восточном Крыму. - Фауна, экология и охрана птиц Азово-Черноморского региона. Симферополь. 12-17.
- Бескаравайный М.М. (2001): Современное состояние и некоторые тенденции динамики численности редких видов птиц юго-восточного Крыма. - Беркут. 10 (2): 125-139.
- Бескаравайный М.М. (2008): Птицы морских берегов Южного Крыма. Симферополь: Н. Оріанда. 1-160.
- Бианки В.В., Нэльс Х.В. (1985): Кулик-сорока. - Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии. Журавлеобразные – Ржанкообразные. М.: Наука. 87-97.
- Боев З. (1991): Разпространение и статус на стридоюда (*Haematopus ostralegus* L., 1758) (Haematopodidae – Aves) в България. - Historia naturalis bulgarica. 3: 75-91.
- Бредбиер П. (2007): Результаты наблюдений околородных птиц у плотины Днепродзержинской ГЭС. - Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє. Дніпропетровськ. 125-133.
- Бронсков О.І., Чайка М.О. (2016): Зимова орнітофауна Північного Приазов'я. - Troglodytes. 7: 35-45.
- Бронсков О.І., Чайка М.О. (2018): Зустрічі деяких видів птахів, що занесені до Червоної книги України, у Північному Приазов'ї. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 1: 44-51.
- Бучко В.В. (2008): Рідкісні птахи Галицького національного природного парку та його околиць. - Знахідки тварин Червоної книги України. К. 29-36.
- Василько Н.В. (1998): Весенний пролет птиц в окрестностях г. Запорожье в 1996 году. - Актуальні питання збереження і відновлення степових екосистем. Мат-ли міжнар. наук. конфер., присвяч. 100-річчю заповідання асканійського степу (Асканія-Нова, 21–23 травня 1998 р.). Асканія-Нова. 243-245.
- Винокурова С.В., Черничко Й.І., Костюшин В.А., Дядічева О.А. (2018): Відомості про чисельність та розповсюдження рідкісних видів птахів у водно-болотному угідді Мілководна частина Утлюцького лиману в 2015–2017 рр. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 1: 101-113.
- Гаврилюк М.Н. (2002): Строки сезонних міграцій птахів у Черкаському Подніпров'ї в 1991–2002 рр. - Авіфауна України. 2: 86-96.
- Гаврилюк М.Н., Люха О.В., Борисенко М.М. (2014): Строки сезонних міграцій птахів у районі Кременчуцького водосховища у 2003–2012 рр. - Авіфауна України. 5: 67-81.
- Гаврись Г.Г. (2009): Кулик-сорока. - Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг. 451.
- Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В., Мішта А.В., Коержинська І.М. (2007): Фауна хребетних тварин національного природного парку «Деснянсько-Старогутський». Суми: Козацький вал. 1-120.
- Галущенко С.В., Галущенко Н.М. (2021): Міграція куликів в заплаві Десни весною 2018 року у національному природному парку «Деснянсько-Старогутський». - Сучасні дослідження птахів України. Мелітополь: ВПЦ «Люкс». 47-52.
- Галущенко С.В., Галущенко Н.М. (2022): Міграції куликів у заплаві середньої течії Десни на території національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» у 2019 р. - Авіфауна України. 10: 81-92.

- Грищенко В.Н. (2014): Сроки весеннього прильета речних уток в Україні. - Беркут. 23 (1): 26-39.
- Грищенко В.Н. (2016а): Динаміка сроків прильета білого аиста (*Ciconia ciconia*) в районі Києва с середини ХІХ в. - Беркут. 25 (1): 57-65.
- Грищенко В.Н. (2016б): Сроки весенньої і осенньої міграцій болотного луня (*Circus aeruginosus*) в Україні. - Беркут. 25 (1): 66-71
- Грищенко В.Н. (2021): Сроки весеннього прильета улитов в Україні. - Беркут. 30 (1): 32-43.
- Грищенко В.Н., Гаврилюк М.Н. (2000): Фенологія міграцій птахів в районі Каневского заповідника во второй половине ХХ в. - Запов. справа в Україні. 6 (1-2): 67-76.
- Грищенко В.Н., Гаврилюк М.Н., Атамась Н.С. (2012): Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*) в Среднем Придніпров'ї. - Беркут. 21 (1-2): 82-92.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. (2003): Поширення кулика-сороки *Haematopus ostralegus* на р. Сейм. - Пріоритети орнітологічних досліджень. Львів – Кам'янець-Подільський. 120-121.
- Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Є.Д. (2020): Фенологія міграцій птахів у районі Канівського природного заповідника у 2001–2020 рр. - Авіфауна України. 9: 99-120.
- Динкевич М.А., Мнацеканов Р.А., Короткий Т.В. (2009): Гнездовая биология кулика-сороки в Краснодарском крае. - Кулики Северной Евразии: экология, миграции и охрана. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮНЦ РАН. 55-57.
- Добринський О.В. (2019): Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*) у Рівненській області. - Беркут. 28 (1-2): 44-49.
- Домашевский С.В. (2008): Материалы по фенологии миграций птиц в окрестностях Киева. - Авіфауна України. 4: 84-94.
- Дядичева О.А., Андрищенко Ю.О., Башта А.-Т.В. та ін. (2020): Нові реєстрації рідкісних видів птахів у Північно-Західному Приазов'ї у весняний період 2019 року. - Знахідки видів рослин, тварин та грибів, що знаходяться під охороною, в Україні. Вінниця. 210-225.
- Дядичева Е.А., Андрищенко Ю.А., Бронсков А.И. и др. (2021): Результаты наблюдений птиц Красной книги Украины в Северо-Западном Приазовье в весенне-летний период 2019 года. - Сучасні дослідження птахів України. Мелітополь: ВПЦ «Люкс». 58-66.
- Дядичева Е.А., Кинда В.В. (1998): Учеты редких и малочисленных видов куликов на Азово-Черноморском побережье в 1996 г. - Авіфауна України. 1: 33-36.
- Жмуд М.Е. (2000): Кулики в зимний период в украинской части дельты Дуная и на сопредельных территориях. - Бранта. 3: 27-38.
- Ілюха О.В., Борисенко М.М., Гаврилюк М.Н. (2013): Весняні міграційні скупчення водно-болотних птахів у Липівському орнітологічному заказнику в 2011–2013 рр. - Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Біол. науки. 255: 29-35.
- Казанник В.В. (2018): Спостереження на території Полісся та Лісостепу Лівобережної України видів птахів, занесених до Червоної книги України. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 1: 303-320.
- Кістяківський О.Б. (1957): Фауна України. Т. 4. Птахи. К.: АН УРСР. 1-432.
- Клестов Н.Л., Осипова М.А. (1992): Характер и особенности видимых сезонных миграций птиц в районе Каневского водохранилища. - Сез. миграции птиц на тер. Украины. К.: Наукова думка. 89-113.
- Корзюков А.И. (1996): Фенология весеннего прилета птиц в Северо-Западное Причерноморье (по материалам 1995–1996 годов). - Экосистемы дикой природы. Одесса. 5: 24-27.
- Костин С.Ю., Тарина Н.А. (2002): Редкие птицы заповедника «Лебяжий острова» и прилегающих территорий. - Бранта. 5: 113-128.
- Костин Ю.В. (1983): Птицы Крыма. М.: Наука. 1-240.
- Костюшин В.А. (2018): Находки краснокнижных видов птиц в Киевской и некоторых других областях Украины в 2009–2017 гг. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 1: 379-388.

- Кужель В.К., Кужель К.В. (2020): Реєстрації птахів, які занесені до Червоної книги України, та видів річкової на території Великоновосілківського р-ну Донецької області. - Знахідки видів рослин, тварин та грибів, що знаходяться під охороною, в Україні. Вінниця. 255-259.
- Кузьменко Ю.В., Кузьменко Т.М. (2018): Зустрічі видів птахів, занесених до Червоної книги України. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 1: 394-417.
- Кузьменко Ю.В., Степаненко Г.П. (2007): Календар природи. - Літопис природи. Том 6. 2006 р. Частина 2 / Нац. природ. парк «Деснянсько-Старогутський». Середина-Буда. 447-463. (Рукопис).
- Лебедь Е.А. (1990): Биология размножения кулика-сороки в Среднем Приднепровье. - Мат-лы Всесоюз. науч.-методич. совещ. зоологов педвузов. Махачкала. 2: 153-155.
- Лебідь Є.О., Книш М.П., Хоменко С.В. (1992): Фауна та екологія куликів Сумської області. - Проблеми охорони і рац. використання природних ресурсів Сумщини. Суми. 76-94.
- Лысенко В.И. (1988): Кулик-сорока. - Колониальные гидрофильные птицы юга Украины. К.: Наукова думка. 101-102.
- Лысенко В.И. (1992): Особенности видимых миграций гидрофильных птиц в Северо-Западном Приазовье. - Сез. миграции птиц на тер. Украины. К.: Наук. думка. 188-210.
- Марисова И.В., Самофалов М.Ф., Бабко В.М., Макаренко М.М., Сердюк В.А. (1991): Изучение миграций птиц на Черниговщине. Деп. в УкрНИИТИ 21.05.91. N 725-Ук91. 1-39.
- Мерзлікін І.Р., Шверддокова Г.В. (2012): Гідрофільні птахи в умовах інтенсивного антропогенного тиску (на прикладі озера Чеха м. Суми). - Troglodytes. 3: 89-97.
- Миськов А.В. (2020): Нові дані щодо рідкісних видів птахів регіонального ландшафтного парку «Сеймський». - Troglodytes. 9-10: 131-132.
- Москаленко Ю.О. (2008): Коротка характеристика сучасного стану та матеріали спостережень на території нижньодніпровських піщаних масивів птахів Червоної книги України. - Знахідки тварин Червоної книги України. К. 223-237.
- Москаленко Ю.О., Плющ С.О. (2018): Матеріали спостережень видів птахів Червоної книги України на території аренних ділянок Чорноморського біосферного заповідника НАН України (2006–2017 рр.). - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 2: 39-48.
- Новак В.О. (1998): Особливості весняної міграції птахів на Поділлі в 1996 р. - Авіфауна України. 1: 86-90.
- Новак В.О. (2002): Матеріали по фенології міграцій птахів на Поділлі. 1. Non-Passeriformes. - Авіфауна України. 2: 73-86.
- Орлов П.П. (1948): Орнітофауна Черкаського району. - Наук. зап. Черкаського держ. пед. ін-ту. 2 (2): 1-117.
- Петрович З.О. (2015): Матеріали до орнітофауни української частини дельти Дунаю та прилеглих територій. - Авіфауна України. 6: 1-32.
- Петрович З.О., Редінов К.О. (2006): Зустрічі куликів в зимовий період на Кінбурнському півострові. - Бранта. 9: 191-194.
- Плющ С.О., Москаленко Ю.О. (2018): Реєстрації видів птахів Червоної книги України у негніздових скупченнях на акваторіях Чорноморського біосферного заповідника упродовж 2007-2017 рр. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 2: 133-162.
- Плющ С.О., Москаленко Ю.О. (2019): Реєстрації видів птахів Червоної книги України на акваторіях Чорноморського біосферного заповідника упродовж 2018 р. - Матеріали до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ. К. 3: 251-257.
- Полюшкевич І.М. (2002): Фауна куликів Коростишівського району Житомирської області. - Авіфауна України. 2: 23-26.
- Попенко В.М. (2020): Зустрічі рідкісних видів птахів на півдні України у 2019–2020 рр. - Знахідки видів рослин, тварин та грибів, що знаходяться під охороною, в Україні. Вінниця. 426-439.

- Роговий Ю.Ф. (2006): Кулики річки Кагамлик. - Авіфауна України. 3: 54-57.
- Руденко А.Г., Кабаков А.Н. (1988): Влияние хищничества серебристой чайки на гнездовую биологию кулика-сороки. - Кулики в СССР: распространение, биология и охрана. М.: Наука. 123-126.
- Руденко А.Г., Руденко В.П., Коваленко Т.А. та ін. (2020): Знахідки рідкісних видів хребетних тварин в районі національного природного парку «Джарилгацький» у 2019 році. - Знахідки видів рослин, тварин та грибів, що знаходяться під охороною, в Україні. Вінниця. 455-461.
- Русев И.Т., Жмуд М.Е., Корзюков А.И., Гержик И.П., Сацык С.Ф., Потапов О.В. (1997): Результаты рождественского учета зимующих птиц в Северо-Западном Причерноморье в 1997 г. - Экосистемы дикой природы. Одесса. 6: 19-50.
- Сабиневский Б.В., Клестов Н.Л., Осипова М.А., Фесенко Г.В. (1988): Сезонные миграции птиц в районе Каневского водохранилища. - К. (Препр. АН УССР: Ин-т зоологии; 88.2). 1-50.
- Сіохін В.Д., Горлов П.І., Сидоренко А.І. та ін. (2020): Реєстрація представників Червоної книги України (2009) в Азово-Чорноморському регіоні України протягом 2009–2020 рр. - Знахідки видів рослин, тварин та грибів, що знаходяться під охороною, в Україні. Вінниця. 463-496.
- Скубак С.М., Дьяков В.А., Мартинов В.В. (2020): Зустрічі видів тварин, що занесені до Червоної книги України, у східних областях. - Знахідки видів рослин, тварин та грибів, що знаходяться під охороною, в Україні. Вінниця. 503-520.
- Степаненко Г.П. (2008): Календар природы. - Літопис природы. Том 7. 2007 р. / Нац. природ. парк «Деснянсько-Старогутський». Середина-Буда. 279-292. (Рукопис).
- Фесенко Г.В. (1992): Особенности весенней миграции птиц в окрестностях Киева. - Сез. миграции птиц на тер. Украины. К.: Наук. думка. 54-71.
- Черничко И.И. (2010): Видовой состав и миграции куликов на Азово-Черноморском побережье Украины. - 36. праць Зоол. музею. 41: 154-209.
- Черничко И.И., Попенко В.М., Дядичева Е.А., Черничко Р.Н., Андрищенко Ю.А., Кинда В.В., Горлов П.И., Кошелев А.И., Винокурова С.В. (2015): Сезонные миграции, кочевки и линька. - Бюл. РОМ. Итоги регионального орнитологического мониторинга. Спец. выпуск. Ретроспектива результатов орнитологического мониторинга в водно-болотных угодьях: Молочный лиман. 9: 17-42.
- Черничко И.И., Черничко Р.Н. (2003): Миграции куликов на Молочном лимане. - Бранта. 6: 137-164.
- Черничко И.И., Юрчук Р.Н., Змиенко А.Б. (1992): Миграции куликов на морском побережье юго-запада Украины. - Сез. миграции птиц на тер. Украины. К.: Наук. думка. 164-182.
- Bronskov O. (2022): Findings of birds (Aves) in the Northern Azov region (Ukraine) during 2004-2022. Version 1.1. Ukrainian Nature Conservation Group (NGO). Occurrence dataset <https://doi.org/10.15468/abmssk> accessed via GBIF.org on 2022-06-19.
- Diadicheva E.A., Zhmud M.E. (2013): Changes in species composition, phenology and distribution of wintering waders in the Azov-Black Sea Region, Ukraine during the last 50 years. - Branta. 16: 7-25.
- Ens B., Cor Smit C., Delany S. (2009): Eurasian Oystercatcher. - An Atlas of Wader Populations in Africa and Western Eurasia. Wetlands International, Wageningen, The Netherlands. 46-50.
- Gordo O. (2007): Why are bird migration dates shifting? A review of weather and climate effects on avian migratory phenology. - Climate Research. 35 (1-2): 37-58
- Kirwan G.M., Boyla K.A., Castell P., Demirci B., Özen M., Welch H., Marlow T. (2008): The birds of Turkey. The distribution, taxonomy and breeding of Turkish birds. London: Christopher Helm. 1-512.
- Lehikoinen E., Sparks T.H., Zalakevicius M. (2004): Arrival and departure dates. - The effect of climate change on birds. Advances in ecol. res. London: Academic Press. 35: 1-31.
- Rudenko A.G. (1998): The Oystercatcher *Haematopus ostralegus* in the Black Sea Nature Reserve. - Migration and international conservation of waders. Research and conservation on north Asian, African and European flyways. International Wader Studies. 10: 261-263.